La masia. Què hem de fer amb el nostre patrimoni cultural?

Espai Obert

Joan-Albert Adell i Gisbert
Arquitecte

La masia constitueix el sistema d'organització social i econòmica d'amplis sectors de l'agricultura catalana, i té unes repercussions importantíssimes en l'estructuració física del camp català i en la configuració arquitectònica d'una gran part del paisatge agrícola de Catalunya.

Aquest sistema d'estructuració del paisatge s'ha anat materialitzant, al llarg dels segles, a partir d'uns orígens que cal cercar en l'estructura de les *villae* d'època romana, i continuarà, en certa mesura, en les almúnies del territori sota domini andalusí i en els *mansi* del territori sota domini comtal; finalment assolirà la forma en què ha arribat fins a nosaltres a partir del segle XV.

L'època d'esplendor de la masia com a nucli de l'arquitectura catalana ha generat unes edificacions en molts casos de gran qualitat arquitectònica i paisatgística. La qualitat de les masies en el seu conjunt fa que, tant des del punt de vista arquitectònic com del d'organització del paisatge, formin una part important del conjunt del nostre patrimoni cultural.

El caràcter residencial de la masia, entesa com a forma d'hàbitat, fa que la seva definició com a element del patrimoni cultural sigui molt sensible a les transformacions generades pels canvis en les condicions residencials i de confort de l'hàbitat.

Aquestes transformacions s'han fet especialment agressives en la segona meitat del nostre segle, quan el desenvolupament urbanístic i econòmic, i els canvis en els sistemes de producció agrària han deixat molts masos en una situació de decadència arquitectònica i econòmica. Cal afegir-hi els processos de renovació constructiva per a l'adequació a les exigències actuals del confort, que poden arribar a ésser absolutament agressives amb les preexistències arquitectòniques. Tampoc no es poden obviar els processos de readequació d'edificis obsolets inscrits en dinàmiques socials neo-ruralistes, en els quals s'imposa un «respecte» escrupolós cap a una pretesa «ori-

ginalitat» de l'edifici que en molts casos és molt allunyada de la realitat del seu procés històric.

Ens trobem, doncs, davant del problema de la necessitat de conservació de determinades formes arquitectòniques que integrem en el patrimoni cultural per causes objectives de la seva història i arquitectura, per causes subjectives de sensibilitat o bé per l'apreci envers els representants arquitectònics de formes de vida més equilibrades. El problema sorgeix quan les condicions de conservació, inherents als elements del patrimoni cultural, esdevenen incompatibles amb les condicions econòmiques i d'habitabilitat que han de fer possible, precisament, la conservació de l'estructura en el seu conjunt.

La solució, o les possibles solucions, d'aquest problema, que pot arribar a ésser un veritable dilema, passen per dos tipus d'actuacions:

D'una banda hi hauria les tasques arquitectòniques que garanteixen el bon ús i la conservació dels edificis en el seu context econòmic i social actual, que és molt diferent del que va inspirar la seva construcció.

D'altra banda, i probablement com a pas previ de l'anterior, hem de considerar les tasques d'estudi i investigació de la realitat actual, de la realitat original de l'edifici i del seu context tipològic o històric.

Les tasques d'actuació arquitectònica en la intervenció sobre el patrimoni cultural podem dividir-les en quatre grans grups: la conservació, la restauració, la rehabilitació i la reutilització.

El Bellit, Tagamanent. Mostra de la complexitat de la masia integrada en el seu entorn. (Fotografia: Carme Barbany, Cinta Cantarell i Rosa Garcia.)

LA CONSERVACIÓ

La conservació d'un determinat element del patrimoni cultural fa referència a les actuacions necessàries per a mantenir les seves condicions físiques, estètiques i arquitectòniques actuals.

Normalment, la conservació fa referència a aquells elements que han arribat fins a nosaltres, que mantenen les característiques que els fan mereixedors d'atribuir-los un accentuat valor cultural i que no necessiten transformacions físiques per a garantir-ne el manteniment. Generalment, la conservació és el criteri més adient per a aquells elements que mantenen la seva estructura original o que mostren transformacions de gran qualitat.

Dins el concepte de conservació d'una estructura podem incloure-hi la consolidació que comprenen aquelles actuacions destinades a garantir-ne l'estabilitat sense alterar-ne les característiques.

LA RESTAURACIÓ

La restauració és un concepte dotat d'una certa dosi d'ambigüitat, especialment per l'abús que se n'ha fet, ja que s'ha aplicat a qualsevol tipus d'actuació sobre el patrimoni cultural malgrat que pugui constituir, en realitat, una agressió a la seva autenticitat o als valors que justifiquen el seu caràcter de bé patrimonial.

En sentit estricte, *restaurar* vol dir retornar a una determinada estructura que ha patit erosions o transformacions la seva forma original recuperant les seves condicions inicials.

La restauració és probablement una de les formes d'actuació més compromeses, perquè implica un

coneixement exhaustiu del bé a restaurar i de les formulacions artístiques, estètiques i estructurals del seu entorn cronològic i cultural per tal de poder interpretar correctament les seves característiques i les seves mancances. També implica actuar en la restitució amb el màxim possible de garanties en la seguretat de la solució adoptada.

En les actuacions de restauració que s'han efectuat sobre molts elements del patrimoni cultural es fan palesos els criteris apriorístics de molts dels seus autors, que donen lloc a formulacions totalment noves de formes artístiques i arquitectòniques històriques amb unes pretensions d'autenticitat que han arribat a enganyar molts crítics i historiadors que han estudiat determinades obres després de la seva restauració.

El concepte de restauració és el concepte de la intervenció arquitectònica sobre el patrimoni cultural que ha generat una discussió teòrica més amplia, que agrupa a vegades altres formes d'actuació. No és aquest el lloc per a exposar-hi una bibliografia crítica sobre el concepte de restauració, però cal esmentar l'excel·lent i didàctic resum que en fa el professor Antonio Capitel en: *Metamorfosis de Monumentos y Teorías de la Restauración*[1], on l'autor repassa els diferents plantejaments teòrics que s'han fet sobre aquest concepte: des dels plantejaments d'Eugène-Etienne Viollet-Le-Duc o John Ruskin fins als més recents de Cesare Brandi i l'escola italiana del *restauro*.

En el fons, la discussió sobre els criteris de la restauració gira entorn de la validesa de la recreació d'una realitat original que no sempre podem conèixer amb prou garanties i entorn de la necessitat de fer reconeixibles les noves actuacions per tal de no alterar el missatge històric de les estructures i de fer patent el pas del temps i dels criteris artístics sobre l'edifici i els seus elements.

LA REHABILITACIÓ

La rehabilitació —com la reutilització— és un concepte que s'aplica quasi exclusivament als edificis que formen part del patrimoni cultural, és a dir, el que anomenem patrimoni arquitectònic, mentre que el de conservació o el de restauració són conceptes més amplis aplicables a totes les formes d'expressió artística.

Rehabilitar un edifici representa adaptar-lo a les condicions d'habitabilitat i d'ús contemporani sense alterar la funció per la qual fou concebut.

La rehabilitació com a tal significa introduir transformacions substancials en l'estructura de l'edifici, però conservant aquells elements artístics o estructurals que justifiquen el seu valor patrimonial o econòmic. Per això, la rehabilitació és un mecanisme idoni per a aquells edificis no especialment rellevants però que contenen prou elements per a ésser respectats i conservats.

Aquesta conservació pot ésser impossible, socialment i econòmica, aplicant només criteris de conservació o de restauració, i aleshores cal ampliar el camp d'actuació a fi de dotar l'edifici dels elements que el facin utilit-

Can Comes, Lliçà d'Amunt. Exemple de bona conservació d'un edifici. (Fotografia: Carme Barbany, Cinta Cantarell i Rosa Garcia.)

1 Capitel, A. (1988): *Metamorfosis de Monumentos y Teorías de la Restauración*. Ed. Alianza-Forma, Madrid.

Ca l'Auleda, Sant Esteve de Palautordera. Casa restaurada que conserva les seves característiques originals. (Fotografia: Carme Barbany, Cinta Cantarell i Rosa Garcia.)

zable en la societat actual a partir de la seva pròpia història i la seva arquitectura.

LA REUTILITZACIÓ

La reutilització pot entendre's com el cas límit de la rehabilitació a partir del qual també es modifica l'ús original de l'edifici, del qual només es conserven determinats elements, mentre que la resta és totalment transformada per la seva adaptació al nou ús. Dins aquests límits, la reutilització admet moltíssimes possibilitats d'actuació: des del respecte quasi integral de les estructures existents fins a solucions extremes, quasi caricaturesques o teatrals, on l'element conservat es limita a ésser una pantalla o caixa en la qual es modifica totalment la resta de les seves estructures. En aquest sentit, hem de considerar nombroses actuacions contemporànies —especialment en arquitectures urbanes— en què s'enderroca totalment un edifici llevat de les seves façanes (o façana), que es conserven, a vegades amb mitjans costosíssims, com a pell d'una estructura totalment estranya a la seva arquitectura original.

En aquests casos, l'element conservat adopta un caràcter quasi de mite —en ocasions injustificat— on s'actua amb un respecte escrupolós, però descontextualitzant-lo talment com si el que es conserva pogués ésser una imatge irreal d'una arquitectura inexistent a la qual, malgrat tot, tenim una reverència quasi supersticiosa i en la qual confiem pel seu caràcter simbòlic o representatiu.

Moltes vegades, la reutilització pot tenir una justificació econòmica com a únic mitjà possible per a garantir la conservació de determinats edificis que poden arribar a ésser tractats amb la mateixa cura que si es tractés d'una restauració. En aquest cas es fan prevaldre les condicions arquitectòniques originals a les necessitats funcionals; és a dir, és perfectament factible l'actuació quan és el nou ús el que s'adapta al seu contenidor arquitectònic, i no al revés. D'aquesta manera, quan és l'edifici el que s'adapta al nou ús, és quan els valors patrimonials són col·locats en una situació delicada, d'acord amb la seva adaptabilitat. També així es pot arribar al límit de deixar els elements conservats com una bambolina teatral en la qual només es conserva una imatge reverencial despullada del seu context i que en el fons palesa una gran inseguretat i una malfiança en els mecanismes expressius de l'arquitectura contemporània, que als centres històrics de les ciutats no pot competir amb la càrrega expressiva de les arquitectures preexistents. Així mateix, el tractament d'una part de l'edifici com a bambolina o teló de fons d'una nova arquitectura parteix d'una paralització, a vegades supersticioses i excessiva, de determinats edificis dins el subconscient col·lectiu, que s'arrapa a determinats senyals per a no perdre definitivament les traces de la seva història.

En el fons, la sacralització del pretèrit és el motiu de fons del que anomenem patrimoni cultural, que s'ajunta a la qualitat intrínseca de determinades obres que són decisives en l'evolució de les formes artístiques.

Can Canal, Llinars del Vallès. Edifici rehabilitat com a habitatge unifamiliar que respecta els elements artístics i estructurals originals. (Fotografia: Carme Barbany, Cinta Cantarell i Rosa Garcia.)

És obvi que no tots els elements del patrimoni cultural han d'ésser tractats de la mateixa manera, i cal ésser molt conscients quan el mite de sacralització del passat és més important que el discurs de la qualitat artística de l'obra —o edifici— que cal conservar o tractar. En aquest context és on hem de situar la masia (i tot el que és l'arquitectura tradicional), dotada en molts casos d'una extraordinària qualitat arquitectònica o paisatgística. En altres casos, l'únic motor de la seva conservació és aquesta sacralització del pretèrit, que dóna valors afegits a edificis mediocres, però que representen les manifestacions de les arrels històriques d'una societat cada vegada més anònima i indiferenciada que, com he dit, s'arrapa, a vegades amb desesperació, a qualsevol senyal que singularitzi la seva història i que li doni elements de diferenciació i personalitat en un món que tendeix a l'homogeneïtzació.

Vol dir això, que hem d'ésser restrictius a l'hora de considerar un edifici com un element del patrimoni cultural? Penso que no, que les raons esmentades de recerca de signes d'identitat propis són prou fortes per a justificar la més àmplia generositat de criteris a l'hora de considerar el valor simbòlic o representatiu d'un edifici dins el subconscient de la societat.

Potser l'actitud d'ésser restrictius en aquesta consideració neix del fet de l'abundància de signes del pas del temps que tenim les societats europees i mediterrànies en particular, però potser hauríem d'aprendre d'aquelles societats més joves i més mancades de senyals d'identitat que enalteixen qualsevol cosa, per petita que sigui, que els permeti reconèixer el seu passat.

En aquest sentit, assistir a la transformació de l'estructura de l'hàbitat agrari i del sistema econòmic i social que el suportava no ha d'implicar la desaparició física dels seus testimonis i de la seva arquitectura, que representa un valor econòmic *per se* i un clar senyal d'identitat col·lectiva, i a més pot ésser reutilitzada sense que perdi el seu valor simbòlic. És obvi que aquest tipus d'edifici no pot tenir el mateix tractament que les obres d'arquitectura més excelses, però no per això ha d'ésser destruït o menyspreat. L'actuació sobre el patrimoni arquitectònic ofereix prou possibilitats de sistemes d'intervenció per a poder escollir el més adequat a la realitat de cada cas.

Per tal de fer una elecció encertada cal, però, valorar amb esperit crític i científicament rigorós el perquè d'una determinada actuació o nivell de protecció. A l'hora de triar el criteri d'actuació cal valorar quines parts de l'edifici són les que poden ésser transformades i fins a quin punt; i no s'ha d'exagerar el sentiment proteccionista, que pot arribar a ésser incompatible amb les possibilitats reals de conservació i provocar l'efecte contrari al que es pretén aconseguir. Cal ésser molt conscients del com, el perquè i per a qui es duu a terme una actuació de protecció o conservació del patrimoni arquitectònic. Pretendre que una masia originalment aïllada i avui englobada dins el creixement urbà es conservi integralment, sense cap modificació de les seves estructures o dels seus elements, només tindrà sentit si s'estableix com un museu etnològic, i potser no és aquest el justificant de la seva conservació, sinó tal vegada el motiu de la seva ruïna.

Les Tres Torres, Granollers. Exemple de reutilització d'un edifici transformat per a un nou ús. (Fotografia: Carme Barbany, Cinta Cantarell i Rosa Garcia.)

L'anàlisi científica de l'arquitectura pretèrita té sentit per si mateixa com a resposta a la necessitat inqüestionable que tenim les societats occidentals de conèixer el nostre passat.

"Qui perd els orígens, perd identitat" (Raimon Pelegero: *Jo vinc d'un silenci*).

Però, a part d'aquesta voluntat, l'anàlisi és l'únic instrument vàlid que ens pot permetre abordar qualsevol mena d'intervenció sobre el patrimoni arquitectònic. La ignorància, la prepotència, la falsa seguretat i els prejudicis culturals sense base real són les causes principals de la desfeta cultural de moltes obres de protecció d'aquest patrimoni que han generat una abundant mitologia del caràcter real de les arquitectures passades, que s'ha anat interpretant de manera totalment acrítica i amb un cert menyspreu envers la realitat de l'edifici sobre el qual s'actua; això ha provocat, sota la bandera de la protecció i la «restauració», veritables destruccions indiscriminades dels valors arquitectònics i històrics dels edificis sobre els quals s'actua.

En aquests casos —i en molts altres—, l'anàlisi científica i la humilitat dels responsables de les actuacions haurien evitat situacions lamentables des de tots els punts de vista, però que engreixen una visió egocentrista de la realitat que va en detriment de la seva pròpia essència.

No cal dir que en aquest problema hem d'incloure necessàriament el del futur de l'arquitectura tradicional, especialment afectada pels tòpics i els prejudicis, com ara els de «fer la pedra» o la pretesa «rusticitat» de certs elements que arriben a desfigurar totalment la realitat original dels edificis, que en molts casos són «corregits» dels seus «defectes» i adaptats a les característiques que els prejudicis culturals suposen que hauria de tenir, i que en molts casos no havien existit mai. Així es crea una nova realitat històricament falsa, però que pretén, des de la seva falsedat, modificar el coneixement de la seva realitat original.

No és aquest el lloc per a fer una reflexió crítica dels estudis que han estat efectuats sobre la masia i l'arquitectura tradicional, però cal esmentar els treballs de la Fundació Patxot i el Centre Excursionista de Catalunya, i les investigacions més arquitectòniques d'A. Danés i Torras i de Ll. Bonet i Gari. També cal citar el número especial sobre la masia de la revista *2C* de l'any 1976, els treballs més antropològics o geogràfics de J. Camps i Arboix i de S. Llobet, i els del mateix Museu de Granollers.

En el seu conjunt, però, els treballs d'anàlisi de l'arquitectura tradicional palesen un cert accent localista que fa que les característiques arquitectòniques d'una determinada regió es generalitzin a la totalitat del país, quan això no sempre és possible.

Per això continua essent fonamental el treball de recerca i d'anàlisi crítica a l'hora d'encarar la qüestió del patrimoni cultural; i cal fugir dels prejudicis i dels tòpics que poden alterar profundament la seva realitat i, en el fons, la nostra pròpia història com a poble.